

مجموعه‌ای در موسیقی

ایرج افشار

دوست گرامی آقای هوشنگ ستوده که سالیانی دراز تدریس موسیقی را عهده‌دار بود، مجموعه‌ای خطی در موسیقی داشت که چند روزی به لطف دکتر منوچهر ستوده در دسترس من بود و این یادداشتها از آن برداشته شد. این نسخه اکنون به کتابخانه مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی تعلق دارد.

قسمت اول

آغاز: الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله اجمعين
اما بعد فقد امرني من يجب علي امتثال و امره ... ان اصنع له مختصراً في معرفة النغم و نسب ابعاد و ادوارها و ادوار الايقاع على نهج يفيد العلم و العمل...
الفصل الاول: في تعريف النغم و بيان الحدة و الثقل...
فصل ۱۵: في مباشرة العمل...

انجام: تمت الرسالة بعون الملك المتعال في يوم الاثنين الرابع و العشرين من شهر... محروسة اصفهان صانها الله عن طوارق الحدثان في المدرسة المسماة نیم‌آورد سنة ۱۲۷۱، العبد بدیع الموسوی الدرب الامامی^۱
با جداول و دواير دورنگ سیاه و سرخ، ولی در اواخر جای اشکال سفید مانده. این رساله در هجده ورق کاغذ خطدار است به خط نسخ.

قسمت دوم

چهار ورق از متنی به همان خط — مخلوط فارسی و عربی

آغاز: حاصل تقسیم الوتر مجملاً علی ما استقر علیه رای الجمهور...

در آن ذکر خواجه عبدالقادر و شرح فارسی ادوار او شده با حواشی به خط شکسته همان نویسنده و همان تاریخ ۱۲۷۱ (چندین بار). مقداری از حواشی این اوراق منظومات شعری است بطور مثال:

- [۱] به نام خالق ارض [و] سموات
کنم تعداد اسماء مقامات
- [۲] ز من بشنو دمی ای مرد باهوش
چو بشنیدی نکن دیگر فراموش

- [۳] نخستین می‌کنم از راست بنیاد
که مرد از راستی شد از غم آزاد
- [۴] حسینی و عراق آن‌گه صفاهان
پس زنگوله، عشاق و نوا دان
- [۵] حجاز و بوسلیک است و رهاوی
که دارم ییاد از تقریر راوی
- [۶] دگر می‌دان بزرگ آن‌گه کوچک
بگفتم جمله را، بشمار یک یک

- [۷] مقام راست را دل گنج‌گاه است
مبرقع لازمش با پنج‌گاه است
- [۸] حسینی کز مقامات است برتر
دوگاه آمد قرینش با محیر
- [۹] عراق عشرت‌افزایست مطلوب
گاهی روی عراق و گاه مغلوب
- [۱۰] در اصفاهان کسی کو گردد آگاه
به نیریز و نشابورک برد راه

۱. این سید بدیع ابن مصطفی موسوی اصفهانی در باب‌امامی نسخه‌ای از دیوان منوچهری را در سال ۱۲۸۲ در کرمان کتابت کرده است (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان، دفتر دوم، چاپ قم، ۱۳۸۸ش، ج ۲، ص ۴۲۱).

- [۱۱] پس از زنگوله اندر نغمه قوال
نمایند چارگاه آن‌گاه عزال
- [۱۲] چو سازی پرده عشاق را ساز
نغم در زابل و در اوج پرداز
- [۱۳] حجاز آمد یکی نخل ثمردار
سه‌گاه است و حصاران نخل را بار
- [۱۴] لوازم بوسلیک آن پرده راز
عشیران و صبا را داده آواز

- [۱۵] نوا آمد که افتد در جهان شور
بود نوروز خارا فرع ماهور
- [۱۶] بزرگ آمد چو چنگ ساز کرده
همایون و نهفت از وی دو پرده

نغمات است

- [۱۷] مطرب برسد چو نغمه را ساز کند
نوروز و گوشت و سلمک آغاز کند
- [۱۸] گفتم صنما نمای گردانیه را
پس مایه بگرداند و شهنواز کند

در بیان شعب بیست و چهارگانه و دوازده مقام

- [۱۹] ز راه راست گر آهنگ می‌کنی به حجاز
ز اصفهان نظری جانب عراق انداز
- [۲۰] به ناقه زنگله در پرده رهاوی بند
به بوسلیک و حسینی صفت بر آر آواز
- [۲۱] مشو بزرگ ز راه نیاز کوچک شو
در آن میانه به عشاق بینوا انداز

- [۲۲] گوشت گردانیه چو برخوانی
نواز پرده نوروز و سلمک و شهنواز
- [۲۳] به گوش دل شنو از کوبی که کرد بیان
به چار بیت^۱ ده و دو مقام و شش آواز

فی بیان کیفیت وجدان کل نغمه من مقامین

- [۲۴] شش آواز است: در جائی است هر یک
در اصفهان و زنوله است و سلمک
- [۲۵] چو با عشاق گردد راست یک‌دل
شود گردانیه زین هر دو حاصل
- [۲۶] دو عینم بوسلیک است و حسینی
بود نوروز اصلم زین دو عینی

- [۲۷] حجاز آمد که همدم شو نوا را
گوشت از هر دو گردید آشکارا
- [۲۸] عراق و کوچک آمد اصل مایه
چه روح افزاست یا رب اصل پایه
- [۲۹] شدم با خامشی من بعد دمساز
بزرگ است و رهاوی اصل شهنواز

فی بحورالاصول

- [۳۰] چون شوی از اصول پرده‌گشای
فاخته ضرب، ترک ضرب نمای
- [۳۱] مآتین است دور و نیم ثقیل
هزج و اوسط و رمل ما قیل
- [۳۲] شاه‌نامه است اصل^۲ و هم فرع
پس روان آمده طویل از شرع
- [۳۳] یا بر افشان مخمس چنبر
با ثقیل و خفیف دان اوفر
- [۳۴] در یک و چار ضرب ضرب‌الفتح
... گفتم در آنچه قطعاً قدح
- [۳۵] روی دیگر سماع و دور روان
جمله را یادگیر و نیک بخوان

اسامی مقامات

- [۳۶] عشاق مرا قد حسینی است چو راست
... در پرده بوسلی^۴ رهاوی و نواست
- [۳۷] چون گشت بزرگ در صفهان و عراق
زنگوله، حجاز، کوچک اندر بر ماست

O

ملحقات منسوبه به زوج اثنی عشر

- عشاق - حسینی - راست - بوسلیک - رهاوی - نوا -
بزرگ - صفهان - عراق - زنگوله - حجاز - کوچک،
آیات (بر بالای آن رأس) - رکب (بر بالای آن زنب)

قسمت سوم

ترجمه ادوار صفی‌الدین عبدالؤمن بنی ابی المفاخر

۱. قطعه پنج بیت است.

۲. اصل: شبیه: اکل

۳. یک کلمه ناخوانا

۴. به جای بوسلیک

۳۱	رمل	ارموی توسط لطف‌الله‌بن محمدبن محمود سمرقندی به سال ۷۹۸.
۳۶، ۲۹، ۲۰، ۵	رهاوی	هذه رسالة في علم الموسيقى نظمتها تذكرة للاحباب بل تبصرة لأولى الالباب
۱۲	زابل	در دوازده ورق، خط بدیع الموسوی، الدرب الامامی مورخ ۱۲۷۱
۳۷، ۲۰، ۲۴، ۱۱، ۴	زنگوله	محمدتقی دانش‌پژوه در کتابشناسی ممتاز خود مربوط به معرفی موسیقی‌نامه‌ها این رساله را شناسانده و گفته است که محمدعلی تربیت در دانشمندان آذربایجان (ص ۲۳۶) از آن یاد کرده و از دو نسخه موجود در کتابخانه ملی ملک (ش ۱۶۴۷) و مجموعه دکتر عبدالوهاب نورانی وصال مورخ ۹۵۴ را نام برده است و نیز از مجله هنر و مردم (ش ۹۴، ص ۳۲).
۲۴، ۲۲، ۱۷	سلمک	برای صحت اصطلاحات موسیقی در موارد اشکال به فرهنگ موسیقی ایران تألیف نصرت‌الله حدادی (تهران، ۱۳۷۶) مراجعه شد.
۳۲	شاه‌نامه	
۲۹، ۲۲، ۱۸	شهناز	
۱۴	صبا	
۳۷، ۲۴، ۱۹، ۱۰، ۴	صفاهان	
۳۰	ضرب	
۳۲	طویل	
۳۷، ۲۸، ۱۹، ۹، ۴	عراق	
۱۱	عزال	
۱۴	عشیران	
۳۶، ۲۵، ۲۱، ۱۲، ۴	عشاق	
۳۰	فاخته	
۱۱	قوال	
۳۷، ۲۸، ۲۱، ۶	کوچک	
۲۵، ۲۲، ۱۸	گردانیه	
۲۷، ۲۲، ۱۷	گوشت	
۱۵	ماهور	
۲۸، ۱۸	مایه	
۸	میرقع	
۸	محریر	
۱۷	مطرب	
۹	مغلوب	
۲۳	مقام (دوازده)	
۳۶، ۸، ۱	مقامات	
۲۰	ناقه	
۱۱	نشابورک	
۱۷، ۱۱	نغمه	
۳۶، ۲۷، ۱۵، ۴	نوا	
۲۶، ۲۲، ۱۵، ۱۷	نوروز	
۱۵	نوروز خارا	
۱۶	نهفت	
۱۰	نیریز	
۳۱	هزج	
۱۶	همایون	
		نمایه رساله
		آواز (شش) ۲۴، ۲۳
		اصفاهان = صفاهان
		اصول ۳۰
		اوسط ۳۱
		بزرگ ۳۷، ۲۹، ۲۱، ۱۶، ۶
		بوسیلک ۳۶، ۲۶، ۲۰، ۱۴، ۵ (بوسلی)
		پرده ۳۶، ۲۲، ۲۰، ۱۶، ۱۴، ۱۲
		دوگاه ۸
		چارگاه ۱۱
		سه‌گاه ۱۳
		خفیف ۳۴
		پنجگاه ۷
		تقیل ۳۳، ۳۱
		چنبر ۳۳
		چنگ ۱۶
		حجاز ۳۷، ۲۷، ۱۹، ۱۳، ۵
		حسینی ۳۶، ۲۶، ۲۰، ۸، ۴
		حصاران ۱۳
		دور ۳۱
		راست ۳۶، ۲۵، ۱۹، ۷، ۳